Т. І. ТАРАХОНИЧ

Тетяна Іванівна Тарахонич, *кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ (ПИТАННЯ ТЕОРІЇ)

Проголошення України демократичною, соціальною, правовою державою, входження її до світового та міжнародного співтовариства вимагає формування якісно нової правової системи, створення власного національного законодавства на підвалинах демократичних традицій свого народу з врахуванням міжнародних стандартів. Сьогодні у правотворчій сфері існує ще багато невирішених проблем, тісним чином пов'язаних із загальними проблемами нашого суспільства у кризовий період його розвитку. Наукове забезпечення правотворчого процесу повинно супроводжуватись системним переглядом вже існуючих та прийняттям нових правових норм, які б відповідали реаліям сьогодення, сприяли подоланню негативних суспільних явищ, формуванню впевненості громадян у своїй соціальній захищеності. Подолання наявних негативів, повинно супроводжуватись створенням ефективного механізму правового регулювання. Ефективність механізму правового регулювання передбачає оптимальне поєднання засобів, способів, методів та типів правового регулювання, злагоджене функціонування тих складових (засобів) механізму правового регулювання, які забезпечують даний процес.

Окремі аспекти ефективності механізму правового регулювання порушувались у радянській та пострадянській науковій літературі, про що свідчать праці зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема: С. Алексєєва, А. Венгерова, О. Зайчука, М. Байтіна, С. Бобровник, Є. Бурлая, В. Горшеньова, В. Лазарєва, А. Малько, М. Матузова, Ю. Оборотова, О. Мельник, О. Скакун, П. Рабіновича, Н. Оніщенко, В. Сіренка, Н. Пархоменко, А. Піголкіна, П. Недбайла, Р. Халфіної, Ю. Шемшученка, О. Ющика, Я. Явича тощо.

Метою даної статті є комплексний загальнотеоретичний аналіз ефективності правового регулювання як динамічного і складного правового явища.

Основу юридичної науки складають доктринальні дефініції, під якими Н. М. Оніщенко розуміє теоретичні судження, сформульовані вченими-юристами, що розкривають зміст і обсяг будь-яких понять і юридичних явищ (процесів, станів), які є складовою наукової правосвідомості, виражаються текстуально, зовні не є обов'язковими для суб'єктів права і виступають як науково обґрунтовані орієнтири і аргументи в теоретичній діяльності і правотворчій, правореалізаційній, інтерпретаційній і правосистематизуючій практиці[1].

Важливе місце серед доктринальних дефініцій юридичної науки належить дієвості правового регулювання та критеріям його виміру.

В юридичній літературі виділяють декілька критеріїв виміру дієвості правового регулювання, а саме:

– цінність правового регулювання;

– економність правового регулювання;

– ефективність правового регулювання.

Критерієм оцінки *цінності правового регулювання* є його реальна позитивна значимість для функціонування та розвитку окремої особи, соціальних груп чи суспільства в цілому. Цінність правового регулювання – це його здатність бути засобом для задоволення загальнолюдських, соціально справедливих, обгрунтованих потреб та інтересів суспільства, та окремої особи. На основі потреб та інтересів формується певна мета, яка реалізується шляхом виконання відповідних завдань в різних сферах суспільних відносин. Цінність розкривається через взаємозв'язок, який існує між предметами (матеріальними чи духовними, природними чи суспільними) та людиною. Цінність правового регулювання виступає засобом вирішення важливих проблем сучасності, оновлення суспільства, надає суспільству рис упорядкованості, цивілізованості, забезпечує функціонування різноманітних соціальних інститутів). За допомогою права здійснюється регулювання суспільних відносин, шляхом встановлення прав та обов'язків суб'єктів, в яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому на даному історичному етапі розвитку. Право забезпечує захист існуючого суспільного устрою, визначає міру свободи людини в суспільстві, фіксуючи масштаб та межі даної свободи; утвердження моральних основ суспільного життя; воно є виразником ідеї справедливості, рівності,

© Т. І. Тарахонич, 2010

взаємності прав та обов'язків, інструментом досягнення соціального миру та злагоди, зняття напруги в суспільстві.

Зазначене надає можливість виділити за суб'єктним критерієм особисту, групову, загальносоціальну цінність правового регулювання[2].

Ряд авторів вважають, що соціальна цінність є причиною ефективності, але в повній мірі вона не може гарантувати високу ступінь ефективності, для цього потрібні певні умови (адекватність правового регулювання різним видам інтересів; досконалість законодавства та правозастосовчої діяльності; рівень правової культури суспільства та окремої особи; стан законності та інші). Під умовами ефективності розуміють певні обставини, які, з одного боку, сприяють найбільшій реалізації цінності права, що дає можливість задовільнити інтереси суб'єктів, а з іншого – це супутні фактори, які мають значення для дії індивідів по досягненню цієї цінності та її використанню[3].

Критерієм оцінки *економності правового регулювання* є сукупність витрат, що мають місце в процесі досягнення мети правового регулювання (предметно-речових, грошових, кадрових, часових, фізично-людських ресурсів та ін.).

Критерієм оцінки *ефективності правового регулювання* є співвідношення мети правового регулювання та реальних результатів правового регулювання[4].

Термін «ефективність» у перекладі означає результат, наслідок якогось явища. В юридичній літературі більшість науковців розкривають ефективність правового регулювання через таку категорію як цілі, зазначаючи, що це ступінь практичного досягнення цілей, які мали на увазі правовстановлюючі органи (законотворчі, правотворці), приймаючи, змінюючи чи відмінюючи відповідні норми права, відтворені в тих чи інших нормативно-правових актах при мінімальних затратах на їх видання. Досягнення мети правового регулювання знаходить відображення в отриманні тих чи інших соціальних результатів: ступінь задоволення соціальних потреб та інтересів, формування та наявність певних соціальних станів (суспільний порядок і злагода, благополуччя, ступінь збереження та стабільного оптимального розвитку суспільства) тощо[5].

О. Ф. Скакун під ефективністю механізму правового регулювання розуміє міру досягнення очікуваного результату правового регулювання, тобто співвідношення між усталеною метою правового регулювання суспільних відносин і реальними результатами[6].

В юридичній літературі висловлюється точка зору, що критерієм ефективності правових норм є міра досягнення цілей, поставлених перед ними. Цілі правового регулювання передбачають закріплення існуючих суспільних відносин, які потребують такого закріплення, стимулювання та розвиток тих відносин, які на даний момент відповідають вимогам суспільства та створення умов для розвитку та закріплення нових суспільних відносин[7].

В. П. Тугарінов ціль розуміє як ідеальну, відображену в свідомості модель цінності[8]. Це дає можливість стверджувати, що критерієм ефективності є ступінь досягнення відповідних цінностей.

Характер дії правових норм у процесі досягнення цілей може бути різний, а саме: інформаційний, ідеологічний, загальновиховний; реалізація норм права через дотримання, виконання і використання – безпосередня реалізація права; це державно-владна діяльність компетентних органів по забезпеченню впровадження правових норм – так звана правозастосовча реалізація.

Заслуговує на увагу точка зору, що соціальна цінність та ефективність співвідносяться як процес та результат. У даному розумінні соціальна цінність відповідає на питання, які саме інтереси нею задовольняються, а ефективність правового регулювання – яким чином це зроблено та в якій мірі ці інтереси задоволені.

Загальна ефективність правового регулювання забезпечується: ефективністю самого нормативно-правового акта; ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування нормативно-правового акта; ефективністю діяльності щодо застосування і реалізації нормативно-правового акта.

Таким чином, в одних випадках ефективність норми забезпечується лише за рахунок її власної дії, в інших в результаті дії системи: норма плюс її застосування[9].

На думку В. Ф. Сіренка, під час вивчення ефективності цих норм важливо звертати увагу не на цілі законодавства, а на інтереси. Визначивши інтерес як співвідношення між необхідністю задоволення потреб різних соціальних груп, класів, окремих верств населення і можливістю задоволення цих потреб, виникає модель, складові частини якої можна розглядати як елементи ефективності, а саме: соціальні потреби, які необхідно задовольнити з допомогою конкретного нормативного акта; правові засоби, їх кількість та якість; здатність правових засобів задовільняти соціальні потреби, закріплені в нормативному акті; перспективність напрямків вдосконалення законодавства з метою задоволення соціальних потреб за допомогою правових засобів[10].

П. М. Рабінович виділяє ряд передумов досягнення ефективності правової норми.

До загальносоціальних передумов ефективності юридичної норми (ефективності правотворчості) слід віднести: відповідність норми об'єктивним законам (закономірностям) існування й розвитку людини та суспільства; відповідність норми конкретно-історичним умовам її функціонування, реальним можливостям її здійснення (матеріальним, духовним, часовим, кадровим та ін); відповідність юридичної норми реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини, між якими вона має регулювати; відповідність юридичної норми стану правосвідомості й моралі, рівню загальної культури, громадській думці згаданих суб'єктів: відповідність норми права висновкам тих наук (суспільних, природничих, технічних), які «предметно» вивчають об'єкти, що перебувають у сфері правового регулювання; відповідність юридичної норми загальним

закономірностям самоорганізації системних явищ (їх вивчає наука синергетика) і цілеспрямованій організації таких явищ (їх вивчає, зокрема, кібернетика)[11].

До юридичних (спеціально-соціальних) передумов ефективності юридичної норми належать: правове закріплення домінуючих потреб суспільства; предметна визначеність діяльності правотворчого органу; визначеність меж правового регулювання; зумовленість правотворчої діяльності об"єктивними умовами розвитку суспільства; зміна сфери та типу правового регулювання; особливості правотворчості як результату творчого процесу; системність законодавства; якість законодавства; досконалість юридичної техніки; чітке визначення видів юридичної відповідальності, що настає за порушення нормативних приписів, механізму її реалізації[12].

В юридичній літературі висловлюється точка зору щодо створення синтетичної теорії ефективності правового регулювання, яка б включала всі правові засоби та всі варіанти процесу правового регулювання у їх взаємозв'язку[13].

Отже, основними умовами ефективності правового регулювання є його наукова обґрунтованість, прогнозування, створення дієвих організаційних механізмів у відповідності до мети та завдань правового регулювання, своєчасність, відповідність нормативно-правових та правозастосовних актів вимогам юридичної техніки тощо.

---

[1] Дія права: інтегративний аспект: Монографія , кол. Авторів; Відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2010. – 360 с. – С. 17.

[2] *Рабінович П. М*. Правове регулювання (ефективність) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – С. 754.

[3] Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Под ред. М. Н. Марченко. – Т. 2. Теория права. – М.: «Зерцало», 1998. – С. 456-457.

[4] *Рабінович П. М*. Основи загальної теорії держави і права. – К.: Атіка, 2001. – С. 158-161.

[5] Общая теории государства и права: Учебник / Под ред. В. М. Сырых. – М.: Эксмо, 2008. – С. 220.

[6] *Скакун О. Ф*. Теорія держави і права: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с. – С. 267.

[7] Теорія держави і права: Навч.посіб../ А. М. Колодій, В. В. Копєйчиков, С. Л. Лисенков. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 264-265.

[8] *Тугаринов В. П*. Избр. философские труды. – 1988. – С. 268.

[9] Правоприменение в советском праве. – М., 1985. – С. 88.

[10] *Сіренко В. Ф*. Визначення ефективності законодавства: методологічні аспектну / Законодавство: проблеми ефективності. – К., 1995. – С. 3-13.

[11] *Рабінович П. М*. Основи загальної теорії держави і права. – К. Атіка, 2001. – С. 158-161.

[12] *Онищенко Н. М. , Бобровник С. В*. Соціальна та юридична ефективність законодавства // Законодавство: проблеми ефективносты. – К., 1995. – С. 19.

[13] *Прозоров В. Ф*. Качество и эффективность хозяйственного законодательства в условиях рынка. – М., 1991. – С. 105.

Резюме

У статті аналізуються критерії виміру ефективності правового регулювання. Звернено увагу на загально соціальні та юридичні (спеціально-соціальні) передумови досягнення ефективності правової норми.

Ключові слова: правове регулювання, цінність правового регулювання, економність правового регулювання, ефективність правового регулювання.

Резюме

В статье анализируются критерии определения эффективности правового регулирования. Обращено внимание на общесоциальные и юридические (специально-социальные) предпосылки достижения эеффективности правовой нормы.

Ключевые слова: правовое регулирование, ценность правового регулирования, экономность правового регулирования, эффективность правового регулирования.

Summary

In the article have been analyzed the criteria for evaluation of the effective legal regulation. The attention's been stipulated on the issues of general social and legal (special-and-social) pre-conditions for gradual effective usage (effectiveness) of the legal norm.

Key words: legal regulation, importance of legal regulation, effective (minor) usage of legal regulation, effective legal regulation.

Отримано 4.03.2010

С. О. ГЛАДКИЙ

Сергій Олександрович Гладкий, *кандидат історичних наук, доцент Полтавського університету споживчої кооперації України*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОМИСЛОВИХ КООПЕРАТИВІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УСРР 1920-х РОКІВ

Кволий розвиток дрібного та середнього підприємництва в сучасній Україні, як видається, пов'язаний, крім іншого, із втратою українським суспільством кооперативних традицій. Можна сподіватися, що звернення до історії вітчизняного кооперативного руху сприятиме пробудженню в суспільній свідомості забутого прагнення до самоорганізації на кооперативних засадах і, водночас, розширенню потенціалу розвитку чинного кооперативного права України.

Історію промислової кооперації в Україні 1920-х років вивчали Л. Нізова, Н. Ніколаєнко, В. Голець та інші вчені[1]. Правові аспекти цієї історії розглядалися лише побіжно й фрагментарно поодинокими дослідниками, які вивчали правове регулювання виробничої кооперації. Питання законодавчої регламентації правового статусу промислових кооперативів у період непу для українських учених ще не були предметом спеціального вивчення. Метою цієї статті є спроба заповнити зазначену прогалину в історико-правових дослідженнях.

Спеціальне законодавство про промислову кооперацію періоду непу бере початок з постанови РНК УСРР від 21 червня 1921 року «Про кустарну та дрібну промисловість і сільськогосподарську кооперацію»[2], яка встановлювала основні засади взаємовідносин органів влади й промкооперації в нових економічних умовах. Державні органи мусили сприяти розвитку кооперації, уникати зайвої регламентації й формалізму, не обмежувати кустарів у вільному збуті їх продукції, давати замовлення кооперативним організаціям переважно перед приватними особами, вживати заходів проти порушення кооперацією трудового законодавства, зловживання переслідувати лише в судовому порядку (ст.ст. 1-6). Для організацій промкооперації не вище губернського рівня закріплювалась явочна система створення на засадах добровільності й самоврядування (ст. 10). Зазначені законодавчі приписи на тлі практики взаємин радянської влади з кооперацією в роки «воєнного комунізму» означали істотну лібералізацію кооперативної політики держави.

Основний закон «Про промислову кооперацію» було видано ВУЦВК і РНК УСРР 12 листопада 1921 року[3]. Цим законом працівникам кустарних та інших промислів надавалося право утворювати промислові кооперативні товариства й артілі з метою провадження спільного виробництва й організації праці своїх членів (ст. 1). Встановлюючи мету кустарно-промислової кооперації, законодавець не визначав галузей виробництва, в яких могли утворюватися товариства й артілі, й надто загально висловився щодо можливих їх форм, що, на думку провідного юрисконсульта Українкустарьспілки П. Я. Станіславського, створювало можливості для існування псевдокооперативів[4].

Наймана праця як у підприємстві товариства, так і в господарствах окремих членів, допускалася лише для допоміжних робіт або робіт, що потребували спеціальних знань, причому кількість найманих працівників не могла перевищувати 20 % від членського складу товариства (прим. 1 до ст. 1). Наймана праця в основному виробництві артілі допускалася лише у виняткових випадках за постановою органів Української ради народного господарства (прим. 2 до ст. 1). Контроль за додержанням цих приписів був одним з основних завдань губернських кооперативних комітетів. Так, у листі Подільського губкооперкому до губпромспілки від 12 листопада 1923 року з приводу млинарних, маслобійних і крупорушних артілей крім іншого зазначалося, що «більшість зареєстрованих, наприклад, іншими губкооператкомами артілей зазначених типів довелось в належний спосіб ліквідувати за виявленням некооперативності цих артілей»[5].

Промислові кооперативи мали права юридичної особи, могли укладати різні договори, брати на себе зобов'язання, набувати матеріали, інструменти, обладнання, наймати приміщення, відкривати майстерні та інші підприємства як для виробництва, так і для збуту своїх виробів (ст. 4). Право промкооперації провадити кредитні й споживчі операції та культурно-освітню діяльність закон не закріплював. На практиці нагальна потреба кустарів і ремісників у коштах зумовила виконання промисловими кооперативами функції кредитування своїх членів. Це право було передбачене постановою Головкооперкому від 4 лютого 1922 року[6].

Закон «Про промислову кооперацію» пропонував державним органам допомагати кустарям кооперуватися, зокрема, забезпечувати їх замовленнями переважно перед приватними особами, авансувати їх сировиною й коштами, надавати перевагу в одержанні приміщень, придбанні інструментів і заготівлі сировини (ст. 6). На практиці державні органи віддавали перевагу приватнику, кооперативи гостро відчували нестачу матеріальних і фінансових ресурсів, внаслідок чого становище промислової кооперації осмислювалося її діячами як кризове[7].

Промислово-кооперативні товариства (не вище губернського рівня) утворювались в явочному порядку (ст. 11). Промисловим товариствам й артілям у кількості не менше трьох надавалася можливість вільно

© С. О. Гладкий, 2010

об'єднуватися в спілки за територіальною або виробничою ознакою (ст. 2), хоча створення всеукраїнських і обласних об'єднань промкооперації потребувало попереднього дозволу президії ВУЦВК (ст. 12).

Отже, законодавче регулювання промислової кооперації з осені 1921 року здійснювалося на основі принципів: добровільності членства в товариствах, відносної свободи спілкового будівництва, самодіяльності, господарського розрахунку й самоврядування кооперативних організацій. Хоча промислові кооперативи користувалися значною свободою господарської діяльності, але вони мали виконувати державні завдання (на договірних засадах) і одержували матеріальну підтримку, пільги та переваги з боку держави, потрапляючи в економічну залежність від неї.

Лібералізм політики радянської влади щодо кустарів і ремісників значною мірою пояснюється низьким ступенем їх кооперованості на початку непу. У звіті уряду УСРР за період з 1 жовтня 1922 року по 1 жовтня 1923 року зазначалося, що кількість кустарних господарств становить близько 300 тисяч з 1 млн. робочих рук, тоді як первинних кооперативів діє лише 510 з 17044 членів у них[8].

Основними видами промислових кооперативів у роки непу, за висновком Е. Н. Штанделя, стали: виробничі, які кооперували працю своїх членів на засадах усуспільнення знарядь і засобів виробництва, а також здійснювали закупівлю сировини й збут продукції власного спільного виробництва; виробничі «складово-сировинні», які об'єднували працю членів у виробництві шляхом спільної заготівлі сировини й спільного збуту продуктів, вироблених членами індивідуально; закупівельні (постачальні) кооперативи, що здійснювали лише закупівлю сировини; збутові, що провадили збут продуктів індивідуального виробництва своїх членів; промислові кредитні кооперативні товариства, які здійснювали виробниче кредитування членів, поєднуючи його зі збутово-постачальною та іншою діяльністю[9].

Доволі неординарним явищем у галузі промислової кооперації були товариства кустарів і ремісників, що ставили своїм завданням виключно захист правових інтересів своїх членів, а не обслуговування їх господарств. Вони виникали у деяких містах у перші роки непу, реагуючи на що Українкустарьспілка 2 жовтня 1923 року надіслала Головкооперкому листа з пропозицією «перешкодити існування й організації знову таких об'єднань кустарів і ремісників». Пропозиція мотивувалася тим, що згадані кооперативи «не мають під собою жодної господарської бази, ризикують виродитися у політично шкідливі організації»[10].

Законодавчі акти про промислову кооперацію, що видавалися на розвиток закону від 12 листопада 1921 року, були переважно спрямовані на боротьбу з псевдокооперативами, регламентацію охорони праці в промислових кооперативах та встановлювали для них нові пільги й переваги.

Про прагнення законодавця запобігти зловживанням (передусім, спробам капіталістичної експлуатації найманої праці) у промисловій кооперації свідчать, зокрема, постанова РНК УСРР «Про охорону праці й забезпечення прав осіб, які працюють у промислових кооперативних підприємствах» від 4 січня 1923 року[11], обіжник Головкооперкому про ознаки кооперативності кустарно-промислових артілей від 2 квітня 1923 року[12]. У практиці застосування цих актів знаходилося достатньо місця для адміністративної й судової сваволі[13].

Застосування приписів законодавчих актів про пільги й переваги, адресованих промисловим кооперативам, посилювало їх фінансову залежність від держави й створювало передумови для втягнення в систему державно-планового господарства. Разом із тим, з другої половини 1926 року спостерігалося посилення податкового тягаря для промкооперації, що давало П. Я. Станіславському підстави констатувати нестабільність правового статусу організацій кустарно-промислової кооперації[14].

Початок завершального етапу розвитку радянського законодавства про промислову кооперацію періоду непу знаменувала собою постанова РНК СРСР «Про кустарну промисловість і промислову кооперацію» від 3 травня 1927 року[15]. Законодавець намагався виправити недоліки (з погляду завдань «соціалістичного» будівництва) державного регулювання промислової кооперації, які стали очевидними на тлі товарного дефіциту в країні й надлишку робочої сили в сільській місцевості. Постановою передбачалося поглиблення плановості в діяльності промислової кооперації, зокрема, більш злагоджене постачання кустарної промисловості сировиною й напівфабрикатами через систему промкооперації з укладенням генеральних і типових договорів та здійснення всієї заготівлі кустарних виробів державними й кооперативними установами через промкооперацію шляхом надання їй замовлень на підставі таких же договорів. Нові пільги промкооперації (розділ III-IV) мали супроводжуватись заходами, спрямованими на «раціоналізацію», організаційне вдосконалення її роботи (розділ V), що межували із втручанням у внутрішні справи кооперативних організацій. Постанова від 3 травня 1927 року, закріпивши принципи взаємин держави з промкооперацією на новому етапі розвитку країни, мала директивно-декларативний характер і потребувала деталізації більш конкретними за змістом нормативно-правовими актами.

11 травня 1927 року був прийнятий законодавчий акт, що став основним загальносоюзним законом про промислову кооперацію в роки непу. Його було видано у формі положення «Про промислову кооперацію». Разом із положенням ЦВК та РНК СРСР прийняли постанови «Про надання чинності положенню про промислову кооперацію» та «Про пільги з гербового збору для промислової кооперації»[16]. Вибір законодавцем для нового закону назви «положення» очевидно не був випадковим – порівняно з іншими законами про кооперацію воно відрізнялося детальністю й складалося з 7 розділів і 38 статей.

За Положенням промислові кооперативні товариства могли об'єднувати своїх членів для спільного виробництва, збуту та постачання, а також користування знаряддями праці (ст. 1). Об'єднуватися в кооперативи дозволялося лише в галузі одного чи кількох господарчо пов'язаних між собою підприємств та промислів. Допускалося створення товариств змішаного типу – з промисловими й сільськогосподарськими функціями

(прим. 1 до ст. 1). Поєднання промислової й сільськогосподарської діяльності в одному кооперативі було доцільним для сільських місцевостей, де кустарні промисли були малорозвинені.

Стаття 6 помітно розширювала правоздатність промислових кооперативів, яким дозволялося: створювати склади, відкривати контори, агентства та представництва; при потребі передавати стороннім особам (не членам) сировину для переробки й вироби товариства для кінцевої обробки, якщо цю роботу не можна було виконати силами й технічними засобами самого товариства; постачати своїм членам продукти харчування й речі широкого вжитку, «коли це через умови місця й часу потрібно, щоб провадити промисел»; з дозволу відповідної спілки набувати для перепродажу чужі вироби в кустарів і ремісників, що проживають в районі діяльності товариства й не є його членами, а також поставляти їм сировину й знаряддя (оборот по цих операціях законодавством союзних республік мав обмежуватися певним відсотком); приймати вклади від членів; під наглядом відповідних державних органів провадити культурно-освітню роботу.

Отже, промкооперативи в певних межах могли вести торгівельні операції з не членами. В УСРР торгівля виробничих кустарно-промислових артілей продукцією не власного виробництва врегульовувалася спеціальною постановою Головкооперкому від 16 липня 1926 року[17]. Така торгівля могла здійснюватися: лише за дозволом окркооперкому за поданням райпромспілки; з метою полегшення збуту власної продукції; в обсягах, що не перевищують збут власної продукції; із зарахуванням усього чистого прибутку від такої торгівлі до основного капіталу.

Реєстрація промкооперативів за Положенням мала здійснюватися в явочному порядку за законодавством союзних республік, причому відмова товариству в реєстрації допускалася лише в разі, коли його статут суперечив закону (ст. 3). Реєстрація сільських промислових товариств передавалася в райони. Оцінюючи процедуру реєстрації за Положенням від 24 травня 1927 року, Ф. І. Крижанівських цілком слушно зазначав, що «цей декрет надає максимум прав та можливостей для організації кооперації, чого не давав ще ні один з попередніх кооперативних декретів»[18].

Таким чином, загальносоюзне положення «Про промислову кооперацію» становило важливий крок у розвитку радянського кооперативного законодавства: воно було найліберальнішим, що вочевидь пояснювалося кволістю промислової кооперації та її потрібністю в умовах індустріалізації; найдетальнішим за змістом серед усіх інших основних законів про кооперацію (достатньо детальним, щоби зменшити регулятивну роль відомчих актів, і надміру детальним з огляду на конституційні повноваження союзних органів у справі регулювання кооперації); доволі гнучким в аспекті поєднання загальносоюзного й республіканського законодавчого регулювання в деяких, переважно другорядних питаннях.

На підставі загальносоюзного в УСРР було видано республіканське «Положення про промислову кооперацію», затверджене постановою ВУЦВК і РНК від 16 травня 1928 року[19]. Воно пристосувало реєстрацію промкооперативів до системи, створеної за законодавством УСРР (ст. 3). Положення обмежило обіг кооперативних товариств із некооперованими кустарями 50 відсотками від загального обігу товариства, причому чистий прибуток, одержаний від цих операцій, не підлягав розподілу між членами та мав відраховуватися у власний капітал товариства (прим. 2 до ст. 6). Були деталізовані норми, що регламентували використання найманої праці в товариствах (ст. 9). Положення, будучи великим за обсягом (93 статті), містило й чимало інших специфічних норм, що надмірно деталізували законодавчу регламентацію діяльності промислових кооперативних організацій, явно звужуючи можливості для статутної нормотворчості.

Завершує розвиток законодавства про промислову кооперацію періоду непу постанова РНК СРСР «Про кустарно-ремісничу промисловість і промислову кооперацію» від 21 травня 1928 року, яка вказала на «недооцінку ролі кустарно-ремісничої промисловості» й недостатньо повне проведення в життя приписів постанови РНК СРСР від 3 травня 1927 року[20]. Постановою передбачалося подальше втягнення промислової кооперації в планову економіку, зростання ступеня усуспільнення засобів виробництва й праці в промкооперативах (перехід від домашньої роботи до роботи в загальних майстернях). Новизна її змісту полягала, передусім, у диференційованому підході законодавця до регламентації статусу промислових кооперативів залежно від виду промислів та районів діяльності.

Незважаючи на зусилля радянської влади темпи розвитку промислової кооперації залишалися невисокими. У 1927 році в Україні налічувалося близько 525 тисяч кустарів, з яких до кооперативів належало не більше 25 %[21]. Отже, потенціал подальшого кооперування кустарів був великий. На етапі згортання непу воно відбувалося колективізаторськими методами. «Колективізація» у дрібній промисловості, як і в сільському господарстві, передбачала репресії та чистки з метою «усунення» капіталістичних елементів із кооперативних організацій, ліквідації «диких» (не залучених до спілок) кооперативів.

Таким чином, на початку періоду непу в УСРР були створені сприятливі правові умови для розвитку промислових кооперативів. Регламентація їх правового статусу загалом здійснювалася з додержанням класичних кооперативних принципів. І хоча на етапі згортання непу законодавство про промислову кооперацію продовжувало розвиватися поступально, фактичний стан промислових кооперативів відображав руйнування засад приватного права в радянській державі.

---

[1] Історія кооперативного руху / С. Г. Бабенко, В. Г. Галюк, С. Д. Гелей та ін. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1995. – 409 с.; *Голець В. В.* Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період непу (20-ті роки XX ст.): Дис… канд. іст. наук: 07.00.01. – Чернігів, 2003. – 242 с.; *Низова Л. В.* Развитие промысловой кооперации на Украине в 20-е годы: Авто-

реф. дис… канд. ист. наук: 07.00.01. – К., 1988. – 16 с.; *Николаенко Н. В.* Потребительская и промысловая кооперація в Крыму (1921–1929 гг.): Дис… канд. ист. наук: 07.00.01. – Симферополь, 1996. – 197 с.

[2] СУ УССР. – 1921. – № 11. – Ст. 320. – С. 365-366.

[3] Сборник постановлений и распоряжений ВУЦИК. – 1921. – 1 июля – 15 ноября. – С. 79-81.

[4] *Станиславский П. Я.* Правовое положение кустарно-промысловой кооперации на Украине // Вестник советской юстиции. – 1924. – № 8. – С. 219.

[5] ЦДАВО України. – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 111.

[6] *Терехов А.* Радянське кооперативне право. – Х.: Держвидав України, 1926. – С. 93.

[7] Кризис промысловой кооперации // Бюллетень Губпромсоюза (Киевского губернского союза промысловой кооперации). – 1922. – № 2. – С. 1-2.

[8] Отчет о деятельности Раб.-Крест. Правительства УСРР за период с 1 октября 1922 г. по 1 октября 1923 г. – Х.: Издание Управления делами СНК УССР, 1924. – С. 70.

[9] *Штандель Э. Н.* Курс советского кооперативного права. – Х.: Книгоспилка, 1927. – С. 50.

[10] ЦДАВО України. – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк. 85.

[11] СУ УССР. – 1923. – Отд. I. – № 2. – Ст. 18. – С. 37-38.

[12] *Ашкинезер Ю. С.* Законы о кооперации. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925. – С. 230-233.

[13] *Литваковський А.* Про фальшиво-кооперативні об'єднання й засоби боротьби з ними // Червоний юрист. – 1926. – № 2. – С. 69.

[14] *Станіславський П. Я.* Правовий стан промислової кооперації України // Вісник промислової та промислово-кредитової кооперації України. – 1927. – № 2. – С. 56.

[15] СЗ СССР. – 1927. – Отд. I. – № 23. – Ст. 256. – С. 499-506.

[16] СЗ СССР. – 1927. – Отд. I. – № 26. – Ст. 281. – С. 544-553.

[17] О торговле производственных кустарно-промысловых кооперативных артелей продукцией не собственного производства: Постановление Главкооперкома при СНК УССР от 16 июля 1926 г. // СУ УССР. – 1926. – Отд. II. – № 23. – Ст. 84. – С. 448-449.

[18] *Крижанівський Ф.* Радянське кооперативне законодавство. – Х.: Держвидав України, 1928. – С. 115.

[19] СУ УССР. – 1928. – Отд. I. – № 14. – Ст. 118. – С. 416-434.

[20] СЗ СССР. – 1928. – Отд. I. – № 30. – Ст. 267. – С. 575-583.

[21] *Лобанов М. І.* Підсумки та перспективи роботи промислової кооперації // Вісник промислової та промислово-кредитової кооперації України. – 1927. – № 1. – С. 4.

Резюме

У статті аналізується законодавче регулювання правового статусу промислових кооперативів у радянській Україні 1920-х років, розглядаються взаємовідносини промислової кооперації з державою.

Ключові слова: кооперація, промисловий кооператив, правовий статус, кооперативне законодавство.

Резюме

В статье анализируется законодательное регулирование правового статуса промысловых кооперативов в советской Украине 1920-х годов, рассматриваются взаимоотношения промысловой кооперации с государством.

Ключевые слова: кооперация, промысловый кооператив, правовой статус, кооперативное законодательство.

Summary

In the article legislative regulation of a legal status of trade cooperative societies in the Soviet Ukraine 1920th is analyzed, mutual relations of producers' cooperation with the state are considered.

Key words: cooperation, trade cooperative society, legal status, the cooperative legislation.

Отримано 14.01.2010

Р. В. ІГОНІН

***Руслан Владиславович Ігонін**, докторант Національного університету Державної податкової служби України*

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕОРІЇ «ЗМІШАННЯ» ВЛАД НА ПРИКЛАДІ США XVIII–XIX СТОРІЧЧЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Метою даної статті є: дослідження адміністративно-правових аспектів реалізації теорії поділу влад Ш. Л. Монтеск'є на прикладі США у XVIII–XIX сторіччях.

© Р. В. Ігонін, 2010